

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН БАЛАЛАР ПОЭЗИЯСЫНЫҢ ҰҚСАСТЫҚТАРЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Розиева Д.С.¹, Серғалиева А.²,

¹PhD, қауымдастырылған профессор,

²2 курс магистранты, мамандығы «6M021000 – Шетел филологиясы» Абылай

хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар

және әлем тілдері университеті

Алматы, Қазақстан,

e-mail: rsdiluza@mail.ru, sergalieaa@gmail.com

Андатпа. Бұл мақалада ұлттық әдебиетімізде көркемдік шығармашылық және тағылымдық-тәрбиелік мақсаттарды ұштастырып жатқан және соған байланысты өзіндік ерекшеліктерімен танылып отырған әдебиет саласы – балалар поэзиясына ден қойылады. Осы орайда біз ағылшын және қазақ халықтарының балалар поэзиясына ерекше назар аударып, осы мақалада талқылап, ұқсастықтары мен ерекшеліктерін айқындаймыз.

Тірек сөздер: әдебиет, тәрбие, құндылықтар, поэзия, ақын, салт-дәстүр, туынды

Балалар әдебиеті әдебиеттің өз алдына жеке дара саласы болғандықтан, бұл саланың өзіне тән ерекшелігі, тілі мен өзіндік бағыт-бағдары бар. Оның да өсу, өркендеу жолдары бар. Басында жалпы әдебиеттік мұралармен бірге дамып келсе, соңынан өз алдына дараланып, өз ерекшеліктерімен таныла бастады [1].

Балалар әдебиетінің басты ерекшелігі – тақырыбында, екіншіден, бала тіліне лайық көркемдігінде, үшіншіден, тәрбиелік-танымдық, дидактикалық ұғынықтылығында [2]. Баланың қажеттілігінен, сұранысынан, талабынан шығу үшін оларға тән қылық, мінез керек. Ол үшін көркем шығарма шынайы, табиғи суреттелуі керек. Онсыз баланы алдау мүмкін емес. Бірақ ол шындық қоғам дамуына сай өзгеріп, уақыт талабына дамуы қажет.

Балаларға арналған әдеби туындылардың қай-қайсысында да көркемдік және педагогикалық талаптардың етене байланыста көрінуі негізгі қажеттілік болғандықтан, еңбекте балалар поэзиясын айшықтайтын көркемдік мәселелері балалардың жас ерекшелігіне сәйкес олардың ой-санасында, таным-түсінігінде, көзқарасында болатын психикалық өзгерістермен және сол өзгерістерден туындайтын тәрбиелік-тағылымдық әсер ету жолдарымен сабақтастықта қарастырылады. Сондықтан да балалар поэзиясында бірінші кезекте ескерілуге тиісті психологиялық-педагогикалық талаптар айқындалып, көркемдік және эстетикалық мәселелер сол талаптардан өрістетіле зерделенді.

Білім беруді модернизациялау идеяларын жүзеге асыру мектеп оқушыларын әлемдік мәдениеттің байлығымен кеңінен таныстыруды талап етеді. Поэтикалық мәтін шет тілінде тыңдау, оқу және сөйлеу дағдыларын тиімді қалыптастыруға негіз болады. Ол өзінің лингвистикалық

сипаттамаларында прозалық сипаттамадан сапалы түрде ерекшеленеді және поэтикалық шығарманың стилімен, тілдік норманың көркемдік идеалымен танысуға мүмкіндік береді.

Осы орайда біз ағылшын және қазақ халықтарының балалар поэзиясына ерекше назар аударып, осы мақалада талқылап, ұқсастықтарымен ерекшеліктерін айқындаймыз.

Бала тілін жан-жақты дамытып, қалыптастыруда қазақ халқының ауызекі шығармашылығының маңызы өте зор. Халық ауызекі шығармалары әсем түрде құрылған жұмбақ, жаңылтпаш, санамақ, ойын өлеңдер, ертегі, аңыз-әңгіме, мақал-мәтелге бай. Осы бай мұраның қай түрін алсақ та балаға ана тілін меңгертіп, сөздік қорын молайту арқылы, байланыстырып сөйлеуге, тілінің грамматикалық құрылымын қалыптастыруда, дыбыстық қателіктерді жоюда, шығармашылық ойлауын дамытуда баға жетпес құралдар болып табылады [3, 4, 5]. Зерттеушілердің «балалар көркем әдебиеті қызықтыру немесе көңіл көтеру үшін ғана бағытталмаған. Ол сондай-ақ баланы тәрбиелеу және әлеуметтендіру функцияларын орындайды, сондықтан балалар шығармасында сақталатын өзіндік нормалары бар» [6, 71 б.] деген пайымдауы балалар поэзиясына, қай ұлт, лингвомәдениет болмасын, әрқайсысына тән.

Ағылшын халқы үшін, ерекше атап өтетін балаларға арналған, шығармалар жинағы "Mother Goose Rhymes" – "Ана қаздың өлеңдері" атауымен белгілі. «Ана Қаз» – бұл балалар өлеңдері мен әндерінің белгісіз авторы, оның алғашқы жинағы шамамен 1780 жылы Лондонда жарық көрді [7, 8].

«Қаз Ана» кітабы жалпы Еуропа халықтарына ортақ дүние, алайда ағылшындардың «Қаз Анасы» проза тілінде емес, поэзия жанрында жазылып, ән айтумен бірге санамақтар мен тапқыр сөздерден тұрады. Ол кітап балаларды жалықтыратын ғибрат сөздер, ақыл-өсиеттерден емес, балаларды ерекше күлкіге, ойнауға шақыратын бала тілінде, балалар үшін жазылған өте көңілді ән-өлеңдерден тұрады. Осы кітаптың әрқашан жас және тартымды болуы сауық-сайран, шаттық және даналық поэтикасы үйлесімділігінде екені даусыз.

Қазақ халқы үшін де балаларға түсінікті және жеңіл жатталатын өлеңдер жиі жазылған. Осы тұрғыда М. Әлімбаев: «Мұндай шығармаларды балалар шағын көлемі, ойнақы, әуезді, жеңіл құрылымы үшін ғана ынтыға жаттамайды, өздерінің таным-түсінігіне, күнделікті тірлігіне етене жағын мазмұн-болмысы үшін де құлай сүйеді. Мысалға, жан-жануарлар тақырыбына арналған тақпақтарда олардың сыртқы сипаттары мен әрекет дағдылары, мінез ерекшеліктері балаларға танымдық мағлұмат берерліктей образды суреттермен ерекше дәл бейнеленеді» – деп тұжырымдайды [8, 11 б.].

Өзгені былай қойғанда, жан-жануарлар қалай дыбыстайды, қандай іс-әрекеттер жасайды, оларды тілімізде қалай айтады дейтін танымдық, тілдік маңызы зор мәселелерді «Қалай айтуды білемін» ойынының өзі-ақ балалардың құлағына құйып береді:

Әтеш – шақырады,

Есек – бақырады,
Күзен – шақылдайды,
Бақа – бақылдайды,
Шыбын –ызыңдайды,
Шіркей – ызылдайды... [8, 220 б.]

Тегінде, іс-әрекеттерді дұрыс сипаттай білу – тіл мәдениетінің бірінші шарты болса керек. Мұны өмірге жаңа қадам басқан балдырғанның санасына сіңірудің төте жолын ағылшын халқы дәл тапқан. Мәселен, «Ваа Ваа» тақпағы, балаларды жануарлар әлемімен таныстырып қана қоймай, бұл жануардың қажеттілігін және оған қамқорлық көрсету керек екенін меңзейді:

Baa, baa, black sheep,
Have you any wool?
Yes, sir, yes sir,
Three bags full;
One for the master,
And one for the dame,
And one the little boy
Who lives down the lane [9].

Сонымен қатар бұл өлең жолдары балалық шақпен кетпейді. Олар ана тілінің фондық біліміне еніп, салыстыруды және метафораларды тудырады: егер сіз baa, baa деп айтсаңыз, кез - келген адам black sheep - деп қосады; Ағылшын тілінде сөйлейтін ортада ешкімге Simon (қарапайым Саймон) кім екенін түсіндірудің қажеті жоқ, ал "rings on her fingers and bells on her toes" деген тіркес жетілдірудің, жарқыраудың және жеңістің қуанышын білдіреді. Сол сияқты қазақ халқы үшін ерекше туындылардың арасында Абай атамның “Қыс”, Ыбырай атамның “Кел, балалар оқылық” өлеңдерін білмейтін қазақ жоқ, бұл жолдар мәңгі ұмытылмай есте қалып, балалық шақты еске түсіретін және еріксіз өлең шумақтарын жалғастыртатын шығармалар.

Келесі атап өтетін ерекше жанр - жұмбақ өлеңдер. Ағылшын халқы үшін жұмбақтар - "Қаз ана" поэтикалық өлеңдер жинағындағы жанрларының бірі. Бұл жанр ежелгі уақытта, дана сөздерді аллегориялық формада беру мүмкіндігі болған Шығыс аумақтарда пайда болған. Ежелгі гректер жұмбақтарды ерекше жақсы көрген. Олар бірінші болып жұмбақтарды поэтикалық формада жасыра бастаған. Ақындар мен драматургтер оларды өз шығармаларына енгізген. Басқа халықтардың ежелгі ертегілерінде ойлау және болжау қабілеті өмір мен өлім мәселесін немесе ханшайымның қолына ие күйеу жігіттің құқығын шешіп, даналық пен әділеттіліктің көрінісі болып саналған.

It's true; I have both face and hands,
And more before your eye;
Yet when I go, my body stands
And when I stand, I lie [10].

Біраз уақыттан кейін жұмбақтар адамдардың санасында ақыл-ой жаттығуларына арналған өлең жолдарына ауысып, балаларға тек ойын, көңілді ойын ретінде айтылған.

Жұмбақ айту – әр халықтың әріден келе жатқан дәстүрінің бірі және жұмбақтар барлық елдің ауыз әдебиетіне ортақ жанр. Қазақ әдебиетінде де бұл жанр ерекше орын алатынын М. Әуезов пікірінен көре аламыз. Ол қазақтың ертедегі әдет-ғұрып салтында жұмбақтың ерекше орын алғандығын дәлелдеген: Кейде бүкіл бір ертек жұмбақтан туады. Әңгімелі әсем жыр, дастан атаулының талайының жұмбаққа соғып кететіні болады. Ертеде ердің даналығын, жүйріктігін жұмбақпен сынау машық болған. Бұл тарихи шындыққа негізделген пікір. Қазақтың көптеген ертегілерінде мазмұн болғанда немесе ондағы көп әңгімелердің түйінін шешетін де жұмбақ болғанын білеміз. Бұған мысал – “Қарттың ұлына айтқан өсиеті”, “Қарт пен тапқыр жігіт”. Ерте заманда күйеу таңдаған қыздар: жұмбағымды шешкен жігітке ғана тиемін, – деп жұмбақты өнер салыстыру, жігіттің ақыл-ойын сынау ретінде қолданғаны белгілі [8].

Жұмбақ оқушы балалар мен жастарға білім берерлік тәрбиелік мәні бар құралдардың бірі. Мұны жақсы білген, поэзияның сан қырын меңгеріп, алуан түрлі тақырыптарға қалам тартқан жанжақты ақын - Ілияс Жансүгіров еді. Ол қазақ баласы түгел білетін – «айдалада ақ отау, аузы мұрны жоқ отау», «аласа ғана бойы бар, айналдырып киген тоны бар», «белі бүкір, алысқа түкір» деген сияқты жүзге тарта жұмбақтарды алғаш жазып алған, редакциялаған, жеке кітап ретінде басып шығарған.

Қазақ балалар әдебиетінің іргетасын қалауға негіз болған – батырлар жыры, ертегілер, мысалдар, шешендік сөздер, өтіріктер, жұмбақтар, тұрмыс-салт жырлары, айтыс, ауыз әдебиетінің басқа да нұсқалары бар еді. Солардың бірін-қырық өтірікті қағазға түсіріп, «Өтірік» деген атпен 1927 жылы басып шығарған да Ілияс Жансүгіров.

Кітапшаға ауыз әдебиетінен алынған өтірік өлеңдер мен өтірік ертегі, ұзақ әңгімелер енгізілген. «Бұл жинақтың ішінде жиғандарым, - деп жазады автор өзінің жазған кіріспе сөзінде, - балаларды жұбатқанда, ойнатқанда, басқа жаратылысты, түрлі хайуанаттарды еліктеткенде, әйтеуір қандай да болса бала қоғамының өмірінде жатталып, айтылып, шашылып кеткен, біздің ел әдебиетінің бір түрі. Мен мұны нәзік, ең қымбатты дүниелер деймін. Себебі: бұлар баланың ой-мөлшері, ұғым-санасына қарай соның түрі, жан азығы. «Өтірік» жинағы негізінен балаларға ыңғайланып дайындалды. «Ел өтірігі» үлкендерден гөрі балалардікі, балалар әдебиетіне жатады. Себебі бізде балалар әдебиеті әлі жасалмай, жадағай жатыр. Жасалғанда да табан тасы, табалдырығы ауыз әдебиетінің үлгісінен өтуі тиіс. Осы оймен бұл кітапша балаларға бейім» – деп жазады [8].

Бұл өлеңдерде өтіріктің өмірге ұқсастығы, өз мәніндегі тіршіліктің шын жағына ауысып отыруы суреттелінеді. Мысалы:

Инелік пен масаны құда қылып,
Инеліктің үстіне шекпен жаптым [8, 40 б.].

Ақын осы өлең жолдарымен қазақтың құдалығын: құдаға киіт беру, ат мінгізу, шекпен жабу, т. б. көрсете отырып, «инелік те шекпен жамылып, жамбас жеуге, құда болуға лайық» - деп бағалайды. Немесе:

Әкесіне ас беріп жатыр екен
Көбелектің үйіне кіріп барсам,

– деген жолдардан салт-дәстүр, әдет-ғұрыпқа байланысты балаларға түсінік беру жағы көзделген.

Әрине, қазақ салтындай, көбелек те ас береді. Ас беру – мұра ғой. Көбелектің ас беруі – елді билеген салт-сананың, әдет-ғұрыптың белгісі болып көрсетіледі.

Жансүгіровтың өзі ерекше бағалаған өтірік өлеңдердің босқа емес, өте шеберлікпен, тілдің орамдылығымен өзгеше өңделген сөз, тұрмыс құбылысындағы болымсыз нәрсені әлде неге ұқсатып, тыңдаушының сілекейін шұбыртқан өтірік. Өтіріктің өмірге ұқсастығы балалардың көңілінен шығып, естерінде қалатыны белгілі.

Өтірік өлеңдерді қазақ балалары сүйіп оқыса, ағылшындар үшін әйгілі және сүйікті балалар өлеңдері лимериктер (ағылшынша Limericks сөзінен) танымал.

Бұл – қысқа, бұрыннан белгілі әндер. Олардың шығуы дәстүр бойынша Ирландияның Лимерик қаласымен байланысты. Онда олар дәстүрлі мерекелер кезінде ән айтқан.

Кейінірек лимериялық бражниктер әндерін бес жолға дейін қысқартып, мерекелер кезінде оларды импровизациялауға тырысқан.

There was an Old Derry down Derry,
Who loved to see little folks merry:
So he made them a book,
And with laughter they shook

At the fun of that Derry down Derry [11]

Лимериктердің пішіні қатаң бекітілген: олар бес жолдан тұрады. Лимериктің бірінші жолы өте ұзын, әдетте кім және қайда өмір сүргенін сипаттайды; екіншісі, кейіпкердің қызықты ерекшелігімен таныстырады; үшінші және төртінші жолдары қысқа, олар күтпеген және кейде керемет оқиғалар туралы айтады; бесінші жолы өте ұзын және күлкілі (кейде ол бірінші сияқты). Лимериктегі рифма бойынша: бірінші, екінші және бесінші жолдар рифма бойынша үйлессе, үшінші жол төртінші жолмен сәйкес келеді (схема — aabba). Әдетте лимерик "There was a..." деген сөздерден басталады, бұл қазақ ертегілерінің “ерте-ерте ертеде, ешкі жүні бөртеде...” - деген жолдардың фольклорлық шығу тегіне сәйкес келеді.

Екі елдің әдебиетімен таныса отырып, көптеген ұқсастықтарын байқауға болады. Бұл дегеніміз, қай ел болмасын әзірге буыны бекіп, бұғанасы қатпаған, моральдық қасиеттері әлі тұрақтап тиянақталмаған, дүниеге көзқарасы үнемі тереңдеп келе жатқан қоғамдық буын, қоршаған ортаның әлеуметтік–эстетикалық, этикалық қасиеттерін бойына балауса құрақтай сіңіріп жатқан қоғамның жас өкілдерін қоршаған ортамен таныстыру, жеңіл

әрі қызықты, бірақ астарында терең мән жатқан, туындылардан басталатынын айқындайды.

Ағылшын балалар әдебиетінің ерекше сипаттамасы болып қылжақтық, таңғажайыптық элементтері, жеңіл лиризм мен үйлесуі мүмкін емес құбылыстар және рухтандыратын әзіл-сықақ, кейде мысқыл, кейде сын-сықақ реңктерімен беріліп отырады. Ал, қазақ балалар әдебиетіне көбінесе салмақтылық, тиянақтылық және сыпайылық тән. Бұл өлеңдер тез жатталып, тілге жеңіл әрі қызықты болғанымен, түбінде терең моральдық ой жатады. Бұндай шығармалардың негізгі тақырыбы – көбінесе еңбек. Еңбек тақырыбындағы М. Әлімбаев өлеңінің бірі — «Он саусақ». Өлең жөнінде автор былай дейді: «Еңбек қозғалыстан, әрекет етуден басталады. Екі саусақты біріктіру де, онымен ине ұстау да еңбек. Енді одан әрі не түйме қалады, не киім тігіледі. Өстіп еңбек екі саусақтан, аздан, кішкенедең өрбиді. Ал үш саусақ біріксе, қалам ұстауға, хат жазуға, білім алуға жарайды, он саусақ кіріссе, үй де салынады, жол да жасалады. Саусақ арқылы адамдарды мегзеп тұрғанымды алғыр балалар өздері-ақ аңғарады» [8].

Балалар поэзиясы – көркем сөз өнерінің айрықша саласы. Оның себебі – жас ұрпаққа арналуында. Жас ұрпақ – ел ертеңі. Демек, балалар поэзиясы – ел келешегінің қызметшісі. Сондықтанда ол жас ұрпақты көркем сөз арқылы жақсы қасиеттерге баулуы шарт. Балалар поэзиясының өзге әдебиет салаларынан ерекшелігі де осы тұстан танылады. Яғни балалар поэзиясы – әрі сөз өнері, әрі педагогикалық тәрбие құралы. Балалар поэзиясына зер салу барысында бұл жағдайларды қағыс қалдыру мүмкін емес. Қазақ балалар поэзиясы мәселелеріне арналған еңбегімізде әуелгі кезекте жалпы балалар поэзиясының даралық сипаттарын танып алуды мақсат етуіміз де сондықтан.

ӘДЕБИЕТ

[1] Арзамасцева И.Н., Николаева С.А. Детская литература. – 2 изд. – М.: Академия, 2002. – 470 с.

[2] Советская детская литература / под ред. Разовой В. – М.: Просвещение, 1978. – 375 с.

[3] Маршак С.М. Воспитание словом: статьи, заметки, воспоминания. – М.: Сов.писатель, 1964. – 583 с.

[4] Детская литература // Краткая литературная энциклопедия. – М., 1964. – Т. 2. – С. 607-620.

[5] Белинский В.Г., Чернышевский Н.Г., Добролюбов Н.А. О детской литературе // Сборник / Сост. В.В. Терновская и Н.И. Якушин. – М.: Дет. лит., 1983. – 430 с.

[6] Сәдубек С.Қ. Ағылшын тіліндегі ертегілерді қазақ тіліне аудару ерекшеліктері. - Известия КазУМОиМЯ имени Абылай хана, серия «Филологические науки». - № 3, 2020. – с.70 - 75

[7] Darton F. Harvey. Children's Books in England: Five Centuries of Social Life. 3rd edition. Revised by Brian Alderson. – New York: Cambridge University Press, 1982. – 375 p.

[8] Қирабаев С. Өнер өрісі. Мақалалар мен зерттеулер. – Алматы: Жазушы, 1971. – 395 б.

[9] Mięgs. Cornelia. A Critical History of Children's Literature: A Survey of Children's Books in English. Rev.ed. 1953. – New York: Macmillan, 1969. – 708 p.

[10] Zipes. Jack. Fairy Tale as Myth/ Myth as Fairy Tale. – Lexington: University Press of Kentucky, 1994. – 258 p.

REFERENCES

- [1] Arzamaseva I.N., Nikolaeva S.A. Detskaja literatura. (Children's literature). 2 izd. – M.: Akademija, 2002. – 470 p. [In Rus.]
- [2] Sovetskaja detskaja literatura. pod red. Razovoj V. (Soviet literature for children. ed. Razova V.). M.: Prosveshhenie, 1978. – 375 p. [In Rus.]
- [3] Marshak S.M. Vospitanie slovom: stat'i, zametki, vospominanija. (Education by word: articles, notes, memories). M.: Sov.pisatel', 1964. – 583 p. [In Rus.]
- [4] Detskaja literatura. Kratkaja literaturnaja jenciklopedija. (Children's literature. Brief literary encyclopedi). M., 1964. T. 2. 607-620 pp. [In Rus.]
- [5] Belinskij V.G., Chernyshevskij N.G., Dobroljubov N.A. O detskoj literature. Sbornik. (About children's literature. Collection). Sost. V.V. Ternovskaja i N.I. Jakushin.(Comp. V.V. Ternovskaya and N.I. Yakushin). M.: Det. lit., 1983. – 430 p. [In Rus.]
- [6] Sádubek S.Q. Ágylshyn tilindegi ertegilerdi qazaq tiline audaru erekshelikteri. (Features of translating English fairy tales into Kazakh). Izvestiya KazUMOiMYa imeni Abylai khana, seriya «Filologicheskie nauki». (Izvestia KazUMO & WL named after Abylai Khan, series "Philological Sciences"). № 3, 2020. 70 – 75pp. [In Kaz.]
- [7] Darton F. Harvey. Children's Books in England: Five Centuries of Social Life. 3rd edition. Revised by Brian Alderson. – New York: Cambridge University Press, 1982. – 375 p.
- [8] Қирабаев С. Óнер órisi. Мақалалар мен зерттеулер. (The field of art. Articles and research). Almaty: Zhazushy, 1971. – 395 p. [In Kaz.]
- [9] Mięgs. Cornelia. A Critical History of Children's Literature: A Survey of Children's Books in English. Rev.ed. 1953. – New York: Macmillian, 1969. – 708 p.
- [10] Zipes. Jack. Fairy Tale as Myth. Myth as Fairy Tale. – Lexington: University Press of Kentucky, 1994. – 258 p.

СХОДСТВА И РАЗЛИЧИЯ КАЗАХСКОЙ И АНГЛИЙСКОЙ ДЕТСКОЙ ПОЭЗИИ

Розиева Д.С.¹, Сергалиева А.²,

¹PhD, ассоциированный профессор,

²магистрант 2 к., специальность «6М021000 – Иностранная филология»

КазУМОиМЯ имени Абылай хана

Алматы, Казахстан,

e-mail: rsdilfuza@mail.ru, sergalieaa@gmail.com

Аннотация. В данной статье рассматриваются казахская и английская поэзия для детей, которая представляет собой особую отрасль литературы - художественное творчество, реализующее одновременно познавательные-воспитательные цели. Анализ детской поэзии английского и казахского народов с этих позиций позволяет выделить и полнее описать их общее и различия.

Ключевые слова: литература, воспитание, ценности, поэзия, поэт, традиции, произведение

SIMILARITIES AND FEATURES OF KAZAKH AND ENGLISH CHILDREN'S POETRY

Roziyeva D.S.¹, Sergaliev A.²

¹PhD, associate professor

² 2nd year Master's student «6M021000 – Foreign Philology»

Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World
Languages
Almaty, Kazakhstan
e-mail: rsdifuza@mail.ru, sergalieaa@gmail.com

Abstract. This article examines the literary branch - children's poetry, which combines artistic creativity and educational goals in national literature. In this regard, we will pay special attention to the children's poetry of the English and Kazakh peoples, discuss it in this article, identify their similarities and features.

Keywords: literature, education, values, poetry, poet, traditions, works

Статья поступила 25.10.2020